

MICHAŁ MURASZKO

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie

Wycisk plakiety z popiersiem ostatniego Jagiellona na oprawie *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum* ze zbiorów dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie

STRESZCZENIE. Komunikat prezentuje oprawę kolońskiego druku z 1568 roku. Zwierciadło jej dolnej okładziny zdobi wycisk plakiety z popiersiem króla Zygmunta II Augusta. Literatura przedmiotu podaje kilka przykładów egzemplarzy opraw ozdobionych być może za pomocą tego samego narzędzia introligatorskiego.

SŁOWA KLUCZOWE: Zygmunt II August, Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Biblioteka Katedralna w Gnieźnie, oprawy, tegumentologia.

Przedmiotem niniejszego komunikatu jest oprawa zabezpieczająca druk *Commentarius brevis rerum in orbe gestarum* wydany w 1568 roku w kolońskiej oficynie Gerwina Caleniusa i dziedziców Jana Quentela¹. Na wolumin natrafiono w trakcie prac prowadzonych w ramach projektu „Inwentaryzacja zasobu Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie”, którym kieruje dr Piotr Pokora (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)². Zwierciadło dolnej okładziny prezentowanej oprawy zdobi wycisk owalnej plakiety z popiersiem polskiego króla i wielkiego księcia litewskiego Zygmunta II Augusta (zm. 1572). Literatura przedmiotu odnotowuje

¹ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie [dalej: AAG], sygn. BK514; P. Pokora, M. Muraszko, *Skarby drukarstwa i introligatorstwa ze zbiorów dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie. Katalog wystawy w Bibliotece Raczyńskich, Poznań 5–30 maja 2015, Poznań–Gniezno 2015*, s. 12.

² Projekt grantowy „Inwentaryzacja zasobu Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie” finansowany jest z Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki MNiSW (nr: 11H 12 01 79 81).

kilka egzemplarzy opraw, które udekorowano być może przy użyciu tego samego narzędzia introligatorskiego³. Założenie to będzie w przyszłości wymagało weryfikacji przez między innymi zestawienie ze sobą makrofotografii poszczególnych wycisków.

Wyobrażenie popiersia ostatniego Jagiellona zdobi wolumin przechowywany obecnie w Bibliotece Gdańskiej PAN. Został on szczegółowo omówiony w artykułach Zbigniewa Nowaka i Hanny Widackiej⁴. O dwóch innych tak udekorowanych oprawach, znajdujących się obecnie w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie, wspomina Maria Jarosławiecka-Gąsiorowska⁵. Z rozprawy Alodii Kaweckiej-Gryczowej można natomiast wywnioskować, że omawiane wyciski umieszczono również na egzemplarzach pochodzących z Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego oraz Książnicy Kopernikańskiej w Toruniu⁶. Reprodukacje przedstawień monarchy pojawiają się między innymi w opracowaniach Karola Hartleba⁷ i Edmundasa Laucevičiusa. Ten ostatni informuje, że oprawy z prezentowanym motywem można znaleźć w Bibliotece Uniwersytetu Jagiellońskiego i Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie – egzemplarz ten wymienia także Maria Jarosławiecka-Gąsiorowska⁸. Jeden wolumin, według Stena G. Lindberga, znajduje się w Skokloster⁹.

³ Wzmiankowany przez Konrada Haeblera (*Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts...*, t. 2, Leipzig 1929, s. 76) wycisk plakiety z popiersiem monarchy oraz dewizą ma mieć kształt koła o średnicy 75 mm.

⁴ Z. Nowak, *Gdańskie ślady księgozbiorów znakomitych bibliofilów polskich doby Odrodzenia*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, t. 27, z. 1–2, s. 25–30; H. Widacka, *Portrety Zygmunta II Augusta na plaketach introligatorskich XVI wieku*, „Kronika Zamkowa” 2013, t. 65–66, nr 1–2, s. 5–14.

⁵ Por. M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, *Ikonoграфия świecka na oprawach XVI i XVII w.*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1970, t. 6, s. 319 oraz ryc. 1.

⁶ A. Kawecka-Gryczowa, *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988, s. 98, p. 38.

⁷ K. Hartleb, *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów 1928, ryc. po s. 118 (wolumin ten przed II wojną światową miał należeć do zbiorów Muzeum Lubomirskich we Lwowie); por. S. Dahl, *Dzieje książki. Pierwsze wydanie polskie, znacznie rozszerzone*, przeł. E. Garbacik et al., Wrocław 1965, s. 193, ryc. 48.

⁸ E. Laucevičius, *XV–XVIII a. knygu įrišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius 1976, s. 117, nr 597.

⁹ S.G. Lindberg, *Reliures polonaises dans les bibliothèques suédoises de l'âge gothique, de la Renaissance et de la Réforme*, w: *VIIIe Congrès international des bibliophiles. Varsovie, 23–29 juillet 1973*, red. K. Dymkowska, J. Pasztaleniec-Jarzyńska, Varsovie 1985, s. 109.

Jak podaje Hanna Widacka, wzór dla twórcy omawianego narzędzia introligatorskiego miał stanowić miedzioryt, pochodzący z około 1553 roku, autorstwa niderlandzkiego sztycharza Cornelisa Corta¹⁰.

Oprawa, będąca przedmiotem niniejszych rozważań, została sporządzona z fazowanych desek dębowych lub bukowych, które obciągnięto brązową skórą i zaopatrzone w zapinki mosiężno-skórzane. Zdobienia okładek opracowano w technice złożonego i ślepego wycisku, używając strychulca, dwóch plakiety oraz tłoków floralnych i literniczych. Przy użyciu pierwszego z tych narzędzi wykonano ramy, składające się z koncentrycznych linii, które tworzą szerokie zwierciadła górnej i dolnej okładziny. Na ich narożnikach znajdują się wyciski z niewielkiego tłoka o motywie floralnym. Powierzchnia zwierciadła górnej okładziny (il. 1) została pomniejszona, przez umieszczenie w jego górnej strefie dwóch równoległych linii strychulcowych, ponad którymi wyciśnięto antykwowy napis: „CRONICA SVRII”. W centrum zwierciadła wkomponowano owalny wycisk plakiety z popiersiem Chrystusa Salvatora (75 x 66 mm)¹¹. Całości dopełniają wyciski o motywach floralnych, które sporządzono za pomocą tłoków. Niemal analogicznie przyozdobiono okładzinę dolną (il. 2), przy czym zrezygnowano z wydzielonej strefy zawierającej napis, a wycisk owalnej plakiety (76 x 68 mm) przedstawia popiersie Zygmunta II Augusta zwrócone 3/4 w lewo (od strony patrzącego). Władca, z długą brodą, odziany jest w ozdobne szaty z futrzanym kołnierzem i kołpak (il. 3). Całość przedstawienia okala pierścien z wkomponowanym weń antykwowym napisem: „SIGISMVNDVS AVG REX POLONIAE MAGNVS DVX LITVA RVSSI MASONIAE PRVSS AC SAMAGITIAE C. D. ET HAER”. Wymiary wycisku, jak też błędy pojawiające się w wyrazach „Masoviae” oraz „Samogitiae” zdają się dowodzić, że wykonano go narzędziem, którym udekorowano przynajmniej część z wymienionych wcześniej innych egzemplarzy¹². Grzbiet oprawy, na którym zaznaczono pięć garbów zwieżów i kapitałki, zdobią wyciski tłoków o motywach floralnych.

¹⁰ H. Widacka, op.cit., s. 9–12 oraz ryc. 5; por. M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, op.cit., s. 320; A. Kawecka-Gryczowa, op.cit., s. 98, p. 37; Z. Nowak, op.cit., s. 28, p. 14.

¹¹ Napis w otoku: „IESVS CHRISTVS FILIVS DEI VIVI SALVATOR MVNDI REX REGVM DOMINVS DOMI”.

¹² W tle przedstawienia znanego z opracowania Karola Hartleba znajdują się wyobrażenia kilkudziesięciu gwiazdek. Można przypuszczać, że nie pochodzą one z plakiety, ale z tłoków, których introligator użył po wykorzystaniu pierwszego z narzędzi; por. K. Hartleb, op.cit., ryc. po s. 118; Zbigniew Nowak (op.cit., s. 28) oraz zapewne za nim Hanna Widacka (op.cit., s. 13, p. 20) podają, że wycisk na oprawie woluminu z Biblioteki Gdańskiej PAN ma wymiary: 75 x 65 mm.

Il. 1. Górna okładzina oprawy kolońskiego druku z 1568 roku
Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BK514. Fot. Mikołaj Macioszek.

Il. 2. Dolna okładzina oprawy kolońskiego druku z 1568 roku
Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BK514. Fot. Mikołaj Macioszek.

Jako *terminus a quo* powstania oprawy należy przyjąć rok wydania (1568) kolońskiego druku. Zygmunt II August zmarł w 1572 roku. Omawianą plakię wykorzystywano jednak również po tej dacie. Przykładem tego jest oprawa przywołanego wyżej krakowskiego druku z 1579 roku znajdującego się w Bibliotece Książąt Czartoryskich w Krakowie¹³.

Il. 3. Wycisk plakiety z popiersiem Zygmunta II Augusta – zwierciadło dolnej okładziny oprawy kolońskiego druku z 1568 roku

Źródło: Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BK514. Fot. Michał Muraszko.

¹³ M. Jarosławiecka-Gąsiorowska, op.cit., s. 319.

Można zatem przyjąć, że gnieźnieński egzemplarz sporządzono jeszcze u schyłku lat 60. XVI wieku lub w ciągu kolejnej dekady tego stulecia.

Przyporządkowanie znaku wodnego z wyklejki oprawy woluminu do konkretnej papierni może przysłużyć się do określenia ośrodka introliigatorskiego, z którego pochodzi jego oprawa¹⁴. Nie jest to możliwe w przypadku omawianej księgi. Obecny tutaj bardzo niewielki fragment filigranu nie pozwala niestety na identyfikację młyna papierniczego. Przyjmuje się, że plakietę z wizerunkiem Jagiellona należy łączyć z jedną z introliigatorni krakowskich¹⁵. Być może zestawienie ze sobą znaków wodnych z wyklejek (o ile te się zachowały) pozostałych woluminów ozdobionych wizerunkiem popiersia monarchy pozwoli w przyszłości na dodatkowe potwierdzenie tego założenia¹⁶.

Nie sposób obecnie stwierdzić, od jak dawna prezentowana książka stanowi własność Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie. Jest ona bowiem pozbawiona jakichkolwiek wpisów czy też pieczętek własnościowych¹⁷. Należy przy tym odnotować, że wolumin nie został ujęty w katalogu sporządzonym przez ks. Jana Korytkowskiego w 1877 roku¹⁸.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 r. [bez sygnatury].

Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, sygn. BK514.

Biblioteka Gdańska PAN, sygn. 4374/82.

Opracowania

Dahl S., *Dzieje książki. Pierwsze wydanie polskie, znacznie rozszerzone*, przeł. E. Garbacik et al., Wrocław 1965.

Haebler K., *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts...*, t. 2, Leipzig 1929.

¹⁴ Por. A. Wagner, *Introliigatorstwo poznańskie XVI wieku jako historyczno-artystyczna terra incognita*, w: *Sztuka w Wielkopolsce*, red. M. Błaszczynski et al., Poznań 2013, s. 71.

¹⁵ Por. H. Widacka, op.cit., s. 9; według M. Jarosławieckiej-Gąsiorowskiej (op.cit., s. 320) oprawy ozdobione plakietą z popiersiem monarchy mogły powstać w introliigatorni warszawskiej.

¹⁶ Pierwotne wyklejki nie zachowały się co najmniej w przypadku woluminu z Biblioteki Gdańskiej PAN, sygn. 4374/82 (znany autorowi z fotografii).

¹⁷ Zachowały się natomiast dawne sygn. woluminu: G. 78[?]; 7034.

¹⁸ AAG, Katalog Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie z 1877 r. [bez sygnatury].

- Hartleb K., *Biblioteka Zygmunta Augusta. Studium z dziejów kultury królewskiego dworu*, Lwów 1928.
- Jarosławiecka-Gąsiorowska M., *Ikonografia świecka na oprawach XVI i XVII w.*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 1970, t. 6.
- Kawecka-Gryczowa A., *Biblioteka ostatniego Jagiellona. Pomnik kultury renesansowej*, Wrocław 1988.
- Laucevičius E., *XV–XVIII a. knygu irišimai Lietuvos bibliotekose*, Vilnius 1976.
- Lindberg S.G., *Reliures polonaises dans les bibliothèques suédoises de l'âge gothique, de la Renaissance et de la Réforme*, w: *VIIIe Congrès international des bibliophiles. Varsovie, 23–29 juillet 1973*, red. K. Dymkowska, J. Pasztaleniec-Jarzyńska, Varsovie 1985.
- Nowak Z., *Gdańskie ślady księgozbiorów znakomitych bibliofilów polskich doby Odrodzenia*, „Roczniki Biblioteczne” 1983, t. 27, z. 1–2.
- Pokora P., Muraszko M., *Skarby drukarstwa i introligatorstwa ze zbiorów dawnej Biblioteki Katedralnej w Gnieźnie. Katalog wystawy w Bibliotece Raczyńskich, Poznań 5–30 maja 2015, Poznań–Gniezno 2015*.
- Wagner A., *Introligatorstwo poznańskie XVI wieku jako historyczno-artystyczna terra incognita*, w: *Sztuka w Wielkopolsce*, red. M. Błaszczynski et al., Poznań 2013.
- Widacka H., *Portrety Zygmunta II Augusta na plakietach introligatorskich XVI wieku*, „Kronika Zamkowa” 2013, t. 65–66, nr 1–2.

MICHAŁ MURASZKO

The embossed plaquette with a bust length portrait of the last Jagiellonian king inserted in the binding of the “Commentarius brevis rerum in orbe gestarum” from the collection of the former Cathedral Library in Gniezno

ABSTRACT. The communique presents the binding of a printed book published in Cologne in 1568. The lower part of the cover vignette of the book is embellished with a bust of Sigismund August II of Poland embossed in the binding. It should be added at this point that the relevant literature of the subject includes a number of examples of bindings decorated with ornaments that might have been embossed by the same binding device.

KEY WORDS: Sigismund August II, Gniezno Archdiocese Archives, Cathedral Library in Gniezno, bindings, tegumentology (the knowledge about bindings).